

Andrzej Dyrzcz

PRZELOTY I ZIMOWANIE GĘSI NA ZBIORNIKU MIETKOWSKIM

Passage and wintering of geese on Mietków Dam Reservoir

Wstęp

Na kontynencie europejskim najliczniej zimuje gęś zbożowa Anser fabalis i gęś białoczelna Anser albifrons. W Europie Środkowej główne ich zimowiska znajdują się na nizinnych obszarach na południe od m. Północnego i zachodniej części Bałtyku oraz na nizinach Węgier (Bauer i Glutz 1968). W Polsce zimuje (nieregularnie) przede wszystkim gęś zbożowa. Dotyczy to zwłaszcza północno-zachodniej części kraju, szczególnie dolnej Odry i Warty (Zbiornik Kostrzyński), a także dolnego biegu Noteci (Tomiałojć, w druku). Na przykład, w styczniu 1977 w Rezerwacie Słońsk (Zbiornik Kostrzyński) stwierdzono obecność minimum 13500 gęsi, z czego 70-80% przypadało na gęsi zbożowe (Majewski 1983). W innych krainach sąsiadujących ze Śląskiem gęś zbożowa zimuje raczej nieznacznie. W Czechach, w łagodne zimy jest to co najwyżej parę tysięcy osobników (Bauer i Glutz 1968, Hudec i Cerny 1972). Również w Brandenburgii zimuje w dość małej liczbie (do 500 ptaków w jednym miejscu) (Rutschke i in. 1983), natomiast już w Meklenburgii nawet w czasie ostrych zim pozostaje 2-3 tysiące ptaków, a w łagodniejsze zimy (temperatury stycznia powyżej 0°C) - 15 - 20 tysięcy (Klafs i Stübs 1987). Na Śląsku nieregularne zimowanie gęsi zbożowych stwierdzono przede wszystkim w dolinie

Baryczy, w liczbie od kilkudziesięciu do około 1000 osobników (Tomiałojć, w druku); chociaż 16 i 23 I 1988 koło Wąsosz obserwowano zgrupowanie 2000 ptaków (K. Kujawa). W czasie normalnych zim 1983 i 1984 r. ogólnos Śląskie liczenia styczniowe wykazały obecność, odpowiednio 723 i 137 gęsi zbożowych (Czapulak 1986). Ze względu na metodykę obserwacji, dane te w przypadku gęsi są z pewnością zaniżone. W czasie łagodnej zimy 1987/1988 stwierdzono na Śląsku, w styczniu, 3800 tych ptaków (J. Witkowski, Dyrz i in., w druku). Prócz doliny Baryczy, większe stada obserwowano na niektórych zbiornikach zaporowych, np. 13 I 1983 - 600 gęsi na Zbiorniku Otmuchowskim (T. Stawarczyk) i 600-750 w tym samym dniu na Zbiorniku Turawskim (A. Karnas). Ponadto w styczniu 1989 około 1000 gęsi zimowało na Jez. Śląskim (J. Lontkowski).

Brak jednak dotąd ze Śląska publikacji przedstawiającej nieco pełniejszy obraz przelotów i zimowania gęsi.

Teren

Niedawno powstały, Zbiornik Mietkowski, został po raz pierwszy napełniony wodą w r. 1986. Jego maksymalna powierzchnia wynosi 920 ha. Usytuowany jest około 25 km na południowy-zachód od Wrocławia w falistym krajobrazie rolniczym. W pobliżu zbiornika rozciągają się rozległe uprawy rzepaku i łąki. Otwarte przestrzenie pól i łąk dominujące w tym rejonie stwarzają bardzo dogodne warunki dla żerowania gęsi. Z powodu częstych i bardzo dużych zmian poziomu wody, zbiornik jest zupełnie pozbawiony roślinności wodnej wynurzonej. Przy niższym stanie wody pojawiają się mielizny i muliste wysepki.

Metodyka

Niniejszy artykuł został napisany na podstawie własnych materiałów zebranych głównie w latach 1987/88 i 1988/89 w okresie od końca września do końca marca. Obie te zimy (a szczególnie 1988/89) były niezwykle łagodne; częściowe zalodzenie zbiornika występowało tylko przez krótkie okresy. Również kilkucentymetrowa zaledwie pokrywa śnieżna była bardzo krótkotrwała. Kontrole przeprowadzano przeciętnie co dwa tygodnie. Były to kontrole całodniowe, a obserwacje rozpoczynano zwykle przed wschodem słońca. Posługiwano się lornetką 10 x 50 oraz lunetą o 30 i 60-krotnym powiększeniu.

Wyniki

Anser fabalis - gęś zbożowa. W okresie krótkiego dnia (zwłaszcza w grudniu i styczniu) gęsi opuszczały zbiornik o świcie lub nieco po wschodzie słońca i większość z nich wracała po zachodzie, często już w zupełnych ciemnościach. W tym okresie ocenę liczebności ptaków przeprowadzano wczesnym rankiem przed ich odlotem na żerowiska. W okresie dłuższego dnia gęsi wracały około 10⁰⁰-12⁰⁰ na krótki odpoczynek, a potem większość z nich znów odlatywała by powrócić późnym popołudniem, wieczorem lub w nocy. Ten schemat aktywności dobowej mniej więcej zgadza się z obserwacjami poczynionymi w południowej Szwecji (Markgren 1963, Mathiasson 1963) i Niemieckiej Republice Demokratycznej (Naacke 1966).

Dynamikę liczebności w badanym okresie przedstawia Ryc. 1. Jako dowód zimowania można przyjąć tylko obserwacje z końca grudnia i całego stycznia ponieważ przelot jesienny tego ga-

Ryc. 1. Dynamika liczebności gęsi na Zbiorniku Mietkowskim
The dynamics of geese number in Mietków Reservoir

tunku w zachodniej Polsce rozpoczyna się już z końcem września, osiąga szczyt w październiku lub pierwszej połowie listopada i trwa aż do drugiej dekady grudnia; przelot wiosenny natomiast może się zacząć z początkiem lutego (Dyrz i in., w druku; Tomiałojć, w druku; J. Witkowski). Na Zbiorniku Mietkowskim gęsi zimowały mniej licznie w 1987/88 niż 1988/89 r. (Ryc. 1). Największe zgrupowanie w czasie tej ostatniej zimy liczyło około 2000 osobników (29 XII 1988), a w ciągu stycznia przebywało tu około 1500 ptaków. Maksymalne zgrupowania jesienne: 6 X 1986 w godzinach 11³⁰-12³⁰ na lustrze wody przebywało około 5000 ptaków; 6 XI 1988 - o wschodzie słońca opuściło zbiornik w kolejnych, dużych stadach 6000 gęsi. Największe zgrupowanie wiosenne: 12 III 1989 - 3500 osobników. Najwcześniejsza obserwacja jesienna: 22 IX 1988 - 7, a najpóźniejsze wiosenne: 31 III 1989 - 44 gęsi zbożowe i 14 IV 1989 - 1 ptak.

Dość rzadko warunki obserwacji były na tyle dobre by można było określić przynależność podgatunkową części zgrupowania. We wszystkich takich przypadkach obserwowane ptaki wykazywały cechy podgatunku *A. f. rossicus* (podobnej obserwacji na zbiorniku dokonał też T. Stawarczyk w dniu 27 III 1988). Znaleziono też dwa martwe osobniki należące do tej formy. Łęgowska podgatunku *A. f. rossicus* znajdują się w tundrze europejskiej i azjatyckiej części ZSRR, od półwyspu Kanin do półwyspu Tajmyr (Cramp i Simmons 1977). Ptaki należące do tego podgatunku dominują licznie w okresie przelotów w Czechosłowacji (Bauer i Glutz 1968).

Anser albifrons - gęś białoczelna. Tylko w sprzyjających

warunkach obserwacji można było wykryć ten gatunek wśród gęsi zbożowych. Stanowiły one wtedy nieznaczną ilościowo domieszkę. Można przypuszczać, że i w innych przypadkach proporcje ilościowe obu tych gatunków były podobne. Łącznie, w okresie badań stwierdzono obecność gęsi białoczelnych 16 razy. Ważniejsze obserwacje: 5 XII 1987 - stado 62, 14 I 1988 - stado 78, 25 I 1988 - łącznie 110, 10 II 1988 - 40, 9 I 1989 - 50, 21 I 1989 - 53, 12 III 1989 - 16 i 31 III 1989 - 1 ptak. A więc także gęsi białoczelne zimowały na zbiorniku.

Anser anser - gęgawa. Tylko 12 spotkań 1-60 osobników. Na uwagę zasługuje obserwacja zimowa: 21 I 1989 - stado 18 gęgaw.

Anser erythropus - gęś mała. 5 XII 1987 - 6 i 22 XII 1987 - 1 ptak. Obserwacji dokonano w sprzyjających warunkach. W obu przypadkach słyszano też charakterystyczny głos kontaktowy tego gatunku.

Dyskusja

Jest rzeczą interesującą, że już w pierwszym roku istnienia Zbiornika Mietkowskiego zaczęły tu się pojawiać stada przelotnych gęsi, a w drugim roku stał się on stałym miejscem postoju migrantów, a także zimowiskiem. Przyczyn tego należy szukać w fakcie, że otaczają go tereny wyjątkowo dogodne do żerowania i że jest on położony w bliskim sąsiedztwie doliny Odry, która jest prawdopodobnie ważnym szlakiem migracyjnym (Łontkowski i in. 1988). Czy populacja gęsi zbożowych wzrasta współcześnie na Śląsku - co mogłoby być dodatkowym czynnikiem sprzyjającym ich pojawianiu się na Zbiorniku Mietkowskim - nie jest pewne. Pax (1925) pisał że na Śląsku tylko pojedyncze osobniki pozostają na zimę, co sugeruje współczesny nam

wzrost liczebności, przynajmniej w miesiącach zimowych. Trzeba jednak jeszcze raz podkreślić, że niniejsze obserwacje dotyczyły wyjątkowo łagodnych zim i niekoniecznie świadczą o istnieniu wieloletniego trendu wzrostu liczby zimujących gęsi. Mogą to dopiero potwierdzić dalsze obserwacje w czasie normalnych i surowych zim. W Brandenburgii wyraźny wzrost liczebności gęsi zbożowej w czasie przelotu jesiennego zanotowano poczynając od wczesnych lat siedemdziesiątych (Rutschke i in. 1983). Podobne obserwacje pochodzą z rejonu Düsseldorfu (Volpers i Müller 1986). Z drugiej strony na dużych obszarach Europy Zachodniej w pierwszej połowie naszego wieku zaznaczył się spadek liczebności tego gatunku, chociaż w południowej Szwecji zanotowano raczej wzrost przelotnej i zimującej populacji (Mathiasson 1963).

Dalszym powodem przebywania gęsi na zbiorniku może być bezpieczeństwo jakie zapewniają rozległe, otwarte przestrzenie otaczające zbiornik. W okresie badań czterokrotnie spotkano pojedynczych myśliwych polujących na gęsi. Zbiornik jest jednak dostatecznie rozległy by mogły się one czuć bezpiecznie przebywając na środku tafli. Tak czy inaczej, liczący zaledwie 920 ha Zbiornik Mietkowski stał się, przynajmniej okresowo, jednym z najważniejszych na Śląsku miejsc regularnego zatrzymywania się migrujących i zimujących gęsi.

Osobnym zagadnieniem jest przynależność podgatunkowa gęsi zbożowych. Bardzo szczegółową i wyczerpującą rewizję tego problemu przeprowadził ostatnio Huyskens (1986) na podstawie 35-letnich, własnych obserwacji w Europie Środkowej i Zachodniej. Według tego autora, w całej Europie (poza ZSRR) mamy do

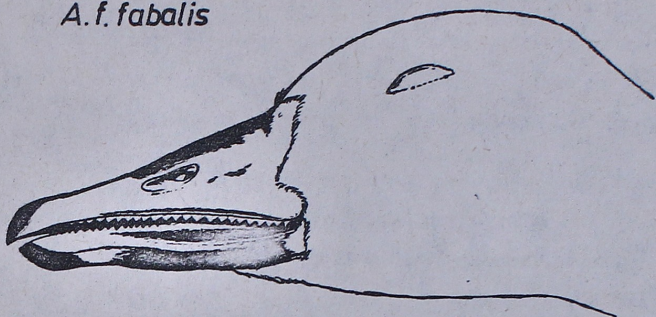
czynienia w praktyce tylko z dwoma podgatunkami (formami): A. f. fabalis i A. f. rossicus, które są dość łatwe do odróżnienia w terenie (Ryc. 2) i być może powinny mieć status oddzielnych gatunków. W Polsce, forma nominatywna występuje głównie wzdłuż wybrzeży (zwłaszcza zachodnich) Bałtyku, a na całym pozostałym obszarze (łącznie ze Śląskiem) - A. f. rossicus (Huyskens 1986). Rzadko notowano stada mieszane obu podgatunków, najczęściej całe zgrupowanie składało się z przedstawicieli jednej tylko formy. A. f. fabalis jest ptakiem gniazdującym w strefie tajgi, a A. f. rossicus w strefie tundry. Wg Huyskensa (1986) w Europie zimuje corocznie około 100 tysięcy fabalis i 500 tysięcy rossicus. Najważniejsze cechy odróżniające te formy w terenie, to kolor i kształt dzioba. Dodatkowo - długość szyi, kształt głowy i rozmiary ciała.

Polowe cechy diagnostyczne (wg Huyskensa 1986)

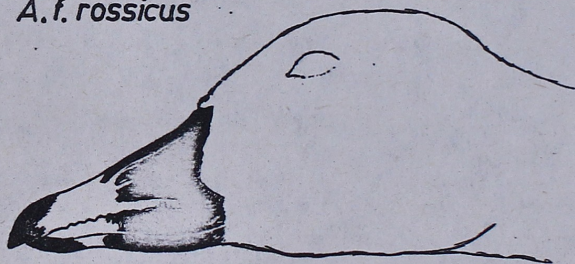
<u>A. f. fabalis</u>	<u>A. f. rossicus</u>
Na dziobie więcej koloru żółtego niż czarnego	Na dziobie więcej koloru czarnego niż żółtego (lub różowego)
Dziób stosunkowo długi o niewysokiej nasadzie	Dziób krótszy o wyższej nasadzie
Podstawa żuchwy mniej więcej prosta	Podstawa żuchwy falista
Sylwetka bardziej smukła, szyja dłuższa i cieńsza, głowa nieco wydłużona	Nieco mniejsze rozmiary ciała, szyja krótsza i grubsza, głowa mniejsza i bardziej zaokrąglona

U ptaków obserwowanych na Zbiorniku Mietkowskim, należących do formy rossicus, jaśniejsza część dzioba widziana z nieco większej odległości, miała kształt szerokiego, pionowego paska usytuowanego w dystalnej części dzioba. Pasek ten był różowego koloru, ale nogi pomarańczowo-żółte, a nie różowe jak u gęsi krótkodziobej Anser brachyrhynchus.

A. f. fabalis

A. f. rossicus

Ryc. 2. Porównanie ubarwienia i kształtu dzioba u dwóch podgatunków gęsi zbożowej wg Huyskens 1986

Comparison of beak pattern in two subspecies of Bean Goose

Można przychylić się do opinii Huyskensa, że w przypadku gęsi zbożowej w związku z rosnącą jakością sprzętu optycznego i wzrostem poziomu ornitologii polowej, poprzestanie na oznaczeniu gatunku jest już niewystarczające.

Literatura

- Bauer K.M., Glutz von Blotzheim U.N. 1968. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Vol. 2/1. Frankfurt am Main.
- Cramp S., Simmons K.E.L. (eds.). 1977. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Oxford.
- Czapulak A. 1986. Wyniki zimowych liczeń ptaków wodnych na Śląsku w latach 1983-1984. Ptaki Śląska 4: 69-79.
- Dyrz A., Grabiński W., Stawarczyk T., Witkowski J., w druku. Ptaki Śląska - monografia faunistyczna. Wrocław.
- Hudec K., Cerny W. (eds.). 1972. Fauna CSSR - Ptáci. Praha.
- Huyskens R.R.G. 1986. The Bean Geese problem in Europe. Oriolus 52: 105-256.
- Klafs G., Stübs J. (eds.). 1987. Die Vogelwelt Mecklenburgs. Jena.
- Lontkowski J., Okulewicz J., Drazny T. 1988. Ptaki (Non - Passeriformes) pól irygacyjnych i terenów sąsiednich w północno-zachodniej części Wrocławia. Ptaki Śląska 6: 43-96.
- Majewski P. 1983. Evaluation of the role of the Słońsk Reserve (Poland) for waterfowl. Acta orn. 19: 227-235.
- Markgren G. 1963. Migrating and wintering geese in Southern Sweden. Ecology and behaviour studies. Acta vertebr. 2: 297-418.
- Mathiasson S. 1963. The Bean Goose in Skane, Sweden, with

remarks on occurrence and migration through Northern Europe. Acta vertebr. 2: 419-533.

Naacke J. 1966. Einige Bemerkungen zum Herbstdurchzug der Saatgans und der Blessgans am Gölper See. Beitr. Vogelkunde 12: 103-112.

Pax F. 1925. Wirbeltierfauna von Schlesien. Berlin.

Rutschke E. (ed.). 1983. Die Vogelwelt Brandenburgs. Jena.

Tomiałojć L., w druku. Ptaki Polski, rozmieszczenie i liczebność. Warszawa.

Volpers M., Müller R. 1986. Die ornithologische Bedeutung der Feldmark zwischen Düsseldorf und Duisburg - insbesondere als Überwinterungsplatz für Saatgänse (*Anser fabalis*).

Summary

The Mietków dam reservoir (920 ha) was completed in 1986 and is situated c. 25 km south-west from Wrocław. Already in the first year of its existence flocks of migrating geese began to appear. Regular observations were made in 1987/88 and 1988/89 from the end of September to the beginning of April. Bean Geese *Anser fabalis* appeared there regularly during migrations and wintered (Fig. 1). Maximum accumulations: October 26th 1986 - 5000 and November 6th 1988 - 6000 birds. At the end of December 1988 and in January 1989, 1500-2000 Bean Geese stayed in the reservoir. Both winters were very mild, especially that in 1988/89. The reservoir did not freeze, and the snow cover was sparse and short-lasting. The reservoir is situated in a hilly agricultural landscape and in its immediate vicinity extensive rape fields dominate. The geese flew for feeding both in the nearest neighbourhood of the reservoir

and further. Until now in SW Poland no permanent wintering of geese has been found. The present observations suggest that at least most wintering birds were subspecies *A. f. rossicus*.

During the observations presence of White-fronted Geese Anser albifrons was recorded on 16 occasions, at a maximum of 110 individuals (February 25th 1988). Grey-lag Geese Anser anser appeared only sporadically and in low numbers. In December 1988 Lesser White-fronted Geese Anser erythropus was observed twice (6 and 1 birds).

Andrzej Dyrz, Zakład Ekologii Ptaków, ul. Sienkiewicza 21,
50-335 Wrocław, Poland